Pregledni rad

Priče o igračkama: rimske artikulirane lutke

Vinka Matijević
Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

U radu su predstavljene rimske artikulirane lutke (*pupae*) kao slojevita skupina arheoloških predmeta, s naglaskom na njihove materijalne, tehnološke i tipološke značajke te kontekst nalaza. Posebna se pozornost posvećuje uporabi materijala poput kosti i bjelokosti, rjeđe drva i jantara, kao i tehnološkim postupcima izrade, među kojima se ističu načini mehaničkog povezivanja pokretnih dijelova, svojstveni ovoj vrsti predmeta. Tipološki pregled ukazuje na raznolikost sačuvanih primjeraka, unatoč njihovoj relativnoj rijetkosti i često fragmentarnoj očuvanosti. Izdvajaju se potpuno i djelomično artikulirane lutke, pri čemu se razlike među njima temelje ponajprije na stupnju pokretljivosti i konstrukciji. Bez obzira na te razlike sve skupine dijele određene ikonografske značajke, osobito u prikazu ženskog tijela i oblikovanju frizure u skladu sa suvremenim modnim uzorima, te se redovito pojavljuju u grobnim kontekstima.
Pregled glasovitih primjeraka iz Rima, Italije i zapadnih provincija pokazuje da su lutke često izrađivane od kvalitetnijih materijala i pažljivo oblikovane te da se nalaze u bogatije opremljenim grobovima, prvenstveno djevojčica i mladih žena. Njihova prisutnost u takvim kontekstima upućuje na višestruku funkciju. Osim što su mogle služiti kao igračke, imale su i važnu simboličnu ulogu povezanu s identitetom, društvenim statusom i prijelaznim životnim fazama. Iako su nalazi s područja Hrvatske malobrojni i fragmentarni, i oni su uključeni u analizu jer potvrđuju prisutnost artikuliranih lutaka i u drugim provincijskim sredinama.

Ključne riječi: rimske artikulirane lutke, bjelokost, tipologija, pogrebni konteksti, društveni identitet

Uvod

Rimske artikulirane lutke (*pupae*) često se interpretiraju kao dječje igračke, no arheološki kontekst njihova nalaza, izbor materijala te način izrade upućuju na složeniju funkcionalnu i simboličku ulogu ovih predmeta u rimskom društvu. Osobito se to odnosi na artikulirane lutke izrađene od kosti i bjelokosti, a potom i rijetke

primjerke od jantara i drva. Lutke se najčešće pronalaze u grobnim kontekstima, ponajprije u grobovima djevojčica i mladih žena. Rjeđi nalazi iz stambenih i urbanih slojeva dodatno naglašavaju njihovu specifičnu distribuciju i višeslojnu ulogu.

U ovom su radu predstavljene rimske artikulirane lutke izrađene većinom od životinjske kosti i bjelokosti, s pokretnim udovima spojenima različitim mehanizmima (sitnim klinovima, trakicama, žicama ili čavlićima). Iako se u literaturi koriste različiti nazivi poput „lutka", „figurica" ili „igračka", ovdje se koristi termin *lutka*, uz svijest da nosi ograničenja i ne odražava u potpunosti njihovu ulogu u antičkom kontekstu.

Dosadašnja istraživanja rimskih lutaka obilježena su nizom ograničenja. Prije svega, riječ je o relativno rijetkim nalazima, često fragmentarno očuvanima s obzirom da su izrađeni od organskih materijala. Osim toga, literatura o ovoj temi u velikoj je mjeri raspršena, a nalazi se obrađuju u različitim vrstama publikacija, najčešće u arheološkim monografijama (Gamo Parras 1999: 120–121, kat. br. 44–48) i katalozima nekropola ili grobova (Soren & Soren 1999: 615–618; Buljević 2023: 54–62, G 63; Buljević 2025: 120–125, G 63, T. 1–2), ali i u studijama o djetinjstvu (Rawson 2003; Bianchi 2012: 27–67; Dolansky 2012; Harlow 2013), pogrebnim običajima (Martin-Kilcher 2000: 63–77; Hautala 2015: 179–199) te analizama koštanih predmeta (Feugère 2009: 164–167, kat. br. 692, sl. 55 i 56; Bianchi 2013: 110, kat. br. 6.46; Kovač 2017a: 212–213, sl. 90; Kovač 2017b: kat. br. 1044, T. 87: 1044) i nakita (Bedini 1995: 64–87), dok su sustavne sinteze njihove tipologije, funkcije i simbolike rijetke.

Jedan od ranijih pokušaja sustavnijeg pregleda artikuliranih lutaka u antičkom svijetu predstavlja rad Kate McK Elderkin *Jointed Dolls in Antiquity* objavljen u časopisu *American Journal of Archaeology* 1930. godine. Autorica je analizirala niz poznatih primjeraka iz egipatskog, grčkog i rimskog kulturnog kruga te ukazala na kontinuitet njihove izrade od prapovijesti do kasne antike.

Sustavniji interes za antičke lutke razvija se u drugoj polovici 20. stoljeća, ponajprije zahvaljujući radovima Michela Mansona, koji se smatraju ključnim doprinosom u proučavanju lutaka. U svojoj doktorskoj disertaciji te nizu kasnijih radova ovaj autor je prikupio i sintetizirao poznate nalaze iz rimskog svijeta i susjednih kulturnih područja, postavljajući temeljna pitanja njihove tipologije, namjene i simboličkog značenja (Manson 1978; 1987; 1992). Njegova su istraživanja prva ukazala na to da lutke ne treba promatrati isključivo kao dječje igračke, nego i kao predmete povezane s društvenim identitetom, odrastanjem i ritualima prijelaza.

Početkom 21. stoljeća interes za ovu temu dodatno se razvija unutar šireg istraživačkog okvira studija o djetinjstvu u antičkom svijetu. Lutke se počinju promatrati kao izvor za razumijevanje društvenog položaja djece, procesa socijalizacije i konstrukcije rodnih uloga u rimskom društvu (Rawson 2003; Dasen & Verbanck-Piérard 2022). Noviji radovi, osobito onaj Fanny Dolansky o odnosu

lutaka i rodnih ideala, usmjereni su na simboličku dimenziju ovih predmeta te njihovu povezanost s konceptima ženstvenosti, braka i prijelaza iz djetinjstva u odraslu dob (Dolansky 2012).

Značajan napredak u istraživanjima ove teme postignut je zahvaljujući novim tipološkim i tehnološkim analizama. U tom smislu ističu se radovi Chiare Bianchi, koja je u nizu studija analizirala artikulirane lutke od kosti i bjelokosti, njihovu ikonografiju, frizure i proizvodne tehnike (Bianchi 2012; 2013; 2022a; 2022b; 2024a; 2024b; 2024c). Njezina monografija *Pupae. Bambole articolate di età romana* (2025)[1] predstavlja najopsežniju sintezu i korpus od dvjestotinjak do danas poznatih primjeraka rimskih artikuliranih lutaka. Pitanjem konteksta i simbolike lutaka u rimskom društvu bavi se i Annamaria Coletti Strangi, koja razmatra njihovu ulogu u pogrebnim i društvenim praksama rimskog svijeta (Coletti Strangi 2012).

Noviji radovi znatno su produbili razumijevanje materijalnih, ikonografskih i društvenih aspekata rimskih artikuliranih lutaka. Ipak, brojna pitanja njihove proizvodnje, distribucije i uporabe ostaju predmet daljnjih istraživanja.

Ovaj rad oslanja se na navedena istraživanja te polazi od pretpostavki koje su u literaturi već istaknute, a prema kojima se rimske artikulirane lutke od kosti i bjelokosti mogu tumačiti kao višefunkcionalni predmeti. One su, osim kao igračke, mogle imati i ulogu simbola društvenog statusa, rodnog identiteta i prijelaznih životnih faza. Takva se interpretacija prvenstveno temelji na njihovu grobnom kontekstu i izboru materijala.

U skladu s time, rad donosi tipološku podjelu temeljenu na dosadašnjoj literaturi te prikazuje nekoliko znamenitih primjeraka iz Rima, Italije i zapadnih provincija, kao i objavljene nalaze s našeg područja. Pritom je naglasak na njihovim morfološkim i ikonografskim obilježjima te arheološkom kontekstu. Cilj rada je cjelovito sagledavanje njihove uloge i značenja u rimskom društvu.

Povijesni i kulturni kontekst

Rimske artikulirane lutke valja promatrati u okviru djetinjstva, odrastanja i rodno uvjetovanih društvenih uloga u rimskom svijetu, kako je istaknuto već u uvodu. Njihova rasprostranjenost od Italskog poluotoka do provincija upućuje na relativno ujednačene kulturne obrasce povezane s igrom, socijalizacijom i simboličkim izražavanjem identiteta (Manson 1992; Bianchi 2012; Dolansky 2012; Dasen 2019; Dasen & Verbanck-Piérard 2022).

U rimskom društvu djetinjstvo nije bilo jasno odvojena i dugotrajna životna faza u suvremenom smislu, već razdoblje pripreme za preuzimanje društveno definiranih

[1] Monografija predstavlja jedan od rezultata četverogodišnjeg (2020–2024) interdisciplinarnog znanstvenog projekta *Poupées articulées grecques et romaines (Xe s. av. J.-C. / VIIe s. apr. J.-C.): Approches archéologiques et anthropologiques* pokrenutog na Sveučilištu u Fribourgu pod vodstvom Véronique Dasen (https://data.snf.ch/grants/grant/192197, pristupljeno: 7.4.2026.).

uloga (Rawson 2003: 1–20; Harlow 2013: uvodni dio). Za djevojčice je to najčešće podrazumijevalo prijelaz prema ulozi supruge i majke, što se odražava i u simbolici lutaka. Njihov antropomorfni izgled, često s naglašenim sekundarnim spolnim obilježjima (Dolansky 2012: 258, bilj. 7) i frizurama koje prate aktualne modne uzore (Bianchi 2022a), upućuje na usvajanje društvenih normi i ideala ženstvenosti (Dolansky 2012: 267 i d.; Harlow 2013). Lutke se stoga mogu tumačiti kao sredstva socijalizacije, ali i kao materijalni odraz predodžbi o ženskom identitetu.

Na tu se dimenziju nadovezuje i njihova uloga u pogrebnom kontekstu. Brojni nalazi rimskih artikuliranih lutaka potječu iz grobova djevojčica i mladih žena, gdje su položene kao dio grobnog inventara. Takva se praksa tumači u okviru rimskih pogrebnih običaja i rituala prijelaza, pri čemu lutke mogu simbolizirati prekinuti životni ciklus ili prijelaz iz jedne društvene faze u drugu (Martin-Kilcher 2000: 69–71; Rawson 2003: 128, 145). U antičkim pisanim izvorima zabilježen je običaj da djevojke prije udaje posvećuju svoje lutke božanstvima (ps.-Acr. *Ad Hor. Sat.* I,5.65-66; Pers. II,70), čime se simbolički označava prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob.[2] U slučajevima prerane smrti, kada taj prijelaz nije ostvaren, polaganje lutke u grob može se tumačiti kao svojevrsna zamjena za neizvršeni ritual (Bianchi 2022a: 386). Dodatnu potvrdu povezanosti djevojčica i lutaka pružaju i prikazi na rimskim sarkofazima i stelama, gdje su lutke uključene u ikonografske prikaze djece.[3]

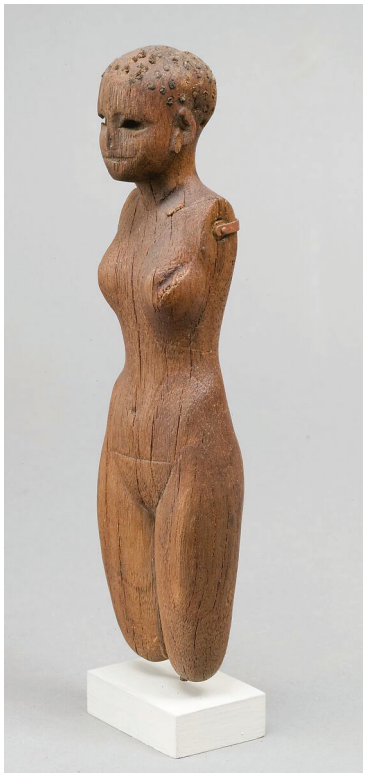
Uz kontekst uporabe i simbolička značenja, važan interpretativni element predstavlja i materijal od kojeg su lutke izrađene. Razlike u odabiru sirovina odražavaju ne samo

[2] Na zavjetnu funkciju lutaka možda upućuju odlomak iz Platonova dijaloga *Fedar* (zahvaljujem recenzentu što me uputio na ovaj izvor) te anonimna pjesma iz *Grčke antologije*. U Platonovu tekstu (Pl. *Phdr.* 230b) Sokrat i mladi Fedar šeću svetištem uz rječicu Ilis, za koje, prema izgledu mjesta obilježenom lutkama (kore) i kipovima, pretpostavljaju da je posvećeno nekim Nimfama ili Aheloju. Spomenute lutke tumače se kao male zavjetne terakote obješene o grane svetih stabala. U pjesmi iz *Grčke antologije* (AP 6.280) djevojka Timareta prije braka posvećuje božici Artemidi svoj tambur, loptu i lutku (kora), zajedno s njezinom odjećom (usp. Manson 1978: 864, n. 5; Martin-Kilcher 2000: 71). U oba se teksta koristi izraz *kora*, a iako nije moguće sa sigurnošću utvrditi jesu li te lutke imale artikulirane udove, izvori ipak svjedoče o njihovoj zavjetnoj funkciji. Arheološku potvrdu posvete rimske lutke božanstvu možda pruža nalaz iz Segóbrige u Španjolskoj. Ondje je, na rubu foruma, na prostoru za koji se pretpostavlja da je pripadao Venerinu hramu, pronađena artikulirana lutka od bjelokosti (Almagro-Gorbea & Sesé 1996: 170–173).

[3] U svojoj studiji o rimskim dječjim sarkofazima J. Huskinson navodi samo dva moguća prikaza djevojčica s lutkama na nadgrobnim spomenicima (Huskinson 1996: br. 1.3 i 1.46). Raniji i sigurniji primjer (br. 1.46) jest poklopac tipa *kline* iz ranog 2. stoljeća, koji se danas nalazi u Muzeju J. Paul Getty u Kaliforniji. Na prikazu djevojčica leži na kauču i pruža ruku kako bi pomilovala malog psa pokraj sebe; dvije lutke leže na naslonu u podnožju kauča, a kupid spava iza njezine glave.

Drugi spomenik, iz Arezza (*Arretium*), koji se danas nalazi u tamošnjem Museo Archeologico Nazionale, prikazuje scenu toalete. Nekoliko ženskih figura nosi razne predmete i stoji s obje strane žene koja sjedi u visokoj stolici dok joj uređuju frizuru, a ona gleda u ogledalo ispred sebe. Među figurama lijevo od sjedeće žene je malo dijete koje drži predmet interpretiran kao statua ili lutka. Spol djeteta nije moguće sa sigurnošću odrediti, a spomenik se datira u sredinu antoninskog razdoblja.

Iz antičkog Jadera (Zadar) potječe stela djevojčice Sulpicije Septimije. Na zabatu stele prikazana je djevojčica u dobi od šest godina i dva mjeseca s lutkom u ruci. Stela se datira na početak 3. stoljeća, a danas se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru (Giunio 2013: 110, sl. 20 i 21, bilj. 42; Giunio 2016: 30, sl. 9 na str. 32).

Slika 1: *artikulirana lutka*, Egipat, drvo, oko 1850. – 1640. g. pr. Kr., dim.: v. 15,8 cm, Metropolitan Museum of Arts, Odjel za egipatsku umjetnost, inv. br. 08.200.22

Slika 2: *idol u obliku zvona*, Teba, terakota, kraj 8. / početak 7. st. pr. Kr., dim.: v. 39,5 cm; š. 22,5 cm; d. 12,5 cm, Louvre, Odjel za grčke, etruščanske i rimske starine, inv. br. CA 573

dostupnost materijala, nego i razinu ulaganja u izradu te potencijalnu društvenu vrijednost samog predmeta. Jednostavniji primjerci bili su izrađeni od drva ili terakote, dok su lutke od kosti, a osobito one od bjelokosti, značile zahtjevniju izradu i pristup vrjednijim materijalima. Bjelokost se u rimskom svijetu ubrajala među luksuzne sirovine, povezane s prestižnim predmetima i elitnim kontekstima (MacGregor 1985: 93–96). U tom se smislu lutke izrađene od bjelokosti u pravilu povezuju s pripadnicima viših društvenih slojeva, što potvrđuju i nalazi iz bogatije opremljenih grobova (Kuret 1983: 347; Bedini 1995: 65, 77, 85; Istenič 2014; 2015: 76). Materijal se stoga može smatrati jednim od pokazatelja društvenog statusa.

U širem kulturnom kontekstu rimske se lutke mogu povezati s tradicijama izrade antropomorfnih figurica u mediteranskom svijetu. Iz Egipta potječu vjerojatno

najstariji primjerci artikuliranih lutaka, datirani između 3000. i 2000. g. pr. Krista (sl. 1), izrađeni od gline ili drva i s naglašenim oblinama odraslih ženskih tijela (Elderkin 1930: 456–458, sl. 1–3). Na području Grčke najstarije antropomorfne figurice predstavljaju tzv. idoli u obliku zvona (8. st. pr. Kr.), izrađeni od terakote i karakteristični za Beotiju (sl. 2).[4] U arhajskom razdoblju pojavljuje se veći broj lutaka s pokretnim rukama i nogama. Udovi su pričvršćeni na ramenima i bokovima, u početku bez naznačenih laktova i koljena (Elderkin 1930: 460–463, sl. 7–11). Sredinom 5. st. pr. Kr. javljaju se i primjerci s artikuliranim potkoljenicama (Elderkin 1930: 463–467, sl. 12–16; Dasen & Verbanck-Piérard 2022: 351, sl. 1), koji, sudeći prema brojnosti nalaza, postaju naročito rašireni tijekom 4. st. pr. Krista (sl. 3). Od kraja 5. st. pr. Kr. do helenističkog razdoblja razvija se tip lutke u obliku sjedeće žene s pokretnim rukama, poznat iz atičkih radionica, ali i sa šireg prostora sjeverne Grčke, Male Azije i južne Italije (Elderkin 1930: 469–471, sl. 20–22a i 22b; Dasen & Verbanck-Piérard 2022: 353). Iz ranohelenističkog razdoblja poznate su lutke s artikuliranim udovima prikazane kao plesačice u naboranim suknjama, ali golim gornjim dijelom tijela (Elderkin 1930: 467–468, sl. 17). Iako se prema količini i rasprostranjenosti nalaza čini da su keramičke lutke bile najzastupljenije u grčkom

Slika 3: *artikulirana lutka*, Atika, terakota, 4. st. pr. Kr., dim.: v. 19 cm, Boston Museum of Fine Arts, Zbirka antičke Grčke i Rima, inv. br. 18.460

Slika 4: *artikulirana lutka*, Tarant, kost, kasno 4. / 3. st., dim.: v. 7,6 cm, Metropolitan Museum of Arts, Odjel grčke i rimske umjetnosti, inv. br. 11.212.43

[4] *Idole cloche*, Collections Louvre, https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010262652 (pristupljeno: 10.04.2026.).

svijetu, može se pretpostaviti da su postojali i primjerci izrađeni od kosti. Najstarija zasad poznata grčka artikulirana lutka od kosti (sl. 4), datirana u 3. st. pr. Krista, potječe iz Taranta u južnoj Italiji, gdje je pronađena zajedno s figuricama mladih žena od terakote (Elderkin 1930: 467–468, sl. 18; Dasen & Verbanck-Piérard 2022: sl. 2). Među najpoznatijim su nalazima helenističkog razdoblja terakotne figurice tzv. tanagre, koje se, međutim, funkcionalno i tipološki razlikuju od rimskih artikuliranih lutaka (Matijević 2025: 426). Za razliku od statičnih figurica, rimske lutke odlikuje artikulacija udova koja omogućuje pokret i igru te stvara dojam živosti (Manson 1992: 16). Upravo ta kombinacija pokretljivosti, uporabne dimenzije i simboličkog značenja čini ih specifičnom kategorijom materijalne kulture rimskog svijeta.

Materijal i tehnologija izrade

Proizvodnja rimskih artikuliranih lutaka od kosti i bjelokosti odvija se kontinuirano tijekom rimskog carskog razdoblja, od 2. do 6., odnosno 7. stoljeća (Bianchi 2012: 27; 2022a: 382). Najraniji arheološki potvrđeni primjerci potječu iz Rima, iz dvije grobnice s mramornim sarkofazima, a datirani su u sredinu 2. stoljeća.[5] Jedan potječe s lokaliteta Prati di Castello i povezuje se s ukopom mlade Krepereje Trifene (*Crepereia Tryphaena*) (sl. 6), dok je drugi pronađen na lokalitetu Grottarossa (sl. 7), u grobu mumificirane djevojčice.

Analiza materijala i načina izrade rimskih artikuliranih lutaka pruža uvid ne samo u njihove proizvodne procese, nego i u načine uporabe i društvena značenja koja su im pridavana. Predmeti se pritom ne mogu promatrati kao pasivni elementi, već aktivno sudjeluju u oblikovanju društvenih odnosa i vrijednosti (Appadurai 1986: 3–5; Kopytoff 1986: 64–67; Miller 2005: 5–9). Izbor sirovine, razina tehničke obrade i složenost konstrukcije stoga mogu odražavati društveni status, estetske sklonosti i kulturne norme. Istodobno, analiza svih faza izrade, od odabira sirovine do završne obrade (tzv. *chaîne opératoire*), omogućuje rekonstrukciju tehnoloških postupaka i organizacije proizvodnje (Kovač 2017a: 55–62).

Kost, najčešće dobivena od većih domaćih životinja poput goveda,[6] bila je široko dostupna, čvrsta i pogodna za obradu, što je omogućavalo njezinu široku primjenu u izradi uporabnih i dekorativnih predmeta (MacGregor 1985: 73 i d.). Takva svojstva činila su je prikladnim materijalom i za izradu lutaka koje zahtijevaju precizno oblikovanje i otpornost na mehanička opterećenja. Za sada nema pouzdanih dokaza o postojanju specijaliziranih radionica za njihovu izradu. Vjerojatnije je da su nastajale u sklopu radionica za obradu kosti i bjelokosti (MacGregor 1985:

[5] Chiara Bianchi (2012: 30–31, sl. 2; 66, kat. br. 6; 2019: 46, sl. 1; 2022a: 384, sl. 4; 393–394, sl. 14) na temelju analize frizura, koje se mogu datirati na kraj 1. i sam početak 2. stoljeća, izdvaja još dva ranija primjerka lutaka, premda su oba, nažalost, bez pouzdanih podataka o arheološkom kontekstu.

[6] Goveđa kost u rimsko se doba intenzivno koristila za izradu raznovrsnih predmeta svakodnevne uporabe, uključujući igle, češljeve, ukrase i igračke (Kovač 2017a: 34, 247).

44–54). Na to upućuju dva nalazišta u Rimu. Jedno se nalazi na sjeveroistočnoj padini Palatina, jugozapadno od Konstantinova slavoluka, gdje su u otpadnim jamama pronađeni brojni predmeti od kosti i bjelokosti, uključujući torza i udove artikuliranih lutaka.[7] Drugo je smješteno u blizini eksedre Balbijeve kripte.[8] Ovi nalazi potvrđuju njihovu proizvodnju i pokazuju određeni stupanj standardizacije i serijske proizvodnje unutar postojećih zanatskih radionica.

Za razliku od kosti, bjelokost je bila rjeđa, skuplja i prestižnija sirovina, povezana s dalekim trgovačkim mrežama[9] i elitnom potrošnjom (MacGregor 1985: 89–96). Njezina uporaba u izradi lutaka stoga upućuje na njihov statusni i simbolički značaj. Uz kost i bjelokost, lutke su se povremeno izrađivale i od drugih materijala, poput drva (primjer iz antičkog grada Alba Fucens u Italiji; sl. 9) (Bianchi 2022b). Rjeđe su korištene i vrjednije sirovine, poput jantara (lutka iz Ontura u Španjolskoj; sl. 12) (Coletti Strangi 2012) ili gagata (San Lorenzo di Sebato u Italiji) (Bianchi 2022a: 384, bilj. 11).

Izrada lutaka uključivala je niz uzastopnih i međusobno povezanih tehnoloških postupaka.[10] Ključna faza bila je rezbarenje tijekom kojega se iz sirovine postupno oblikovalo tijelo lutke. Sačuvani primjerci pokazuju da se posebna pažnja posvećivala modeliranju anatomskih detalja poput bokova, prsa i frizure, a kod primjeraka iz Rima i lica. Tako se lutka iz groba Krepereje Trifene (sl. 6) odlikuje skladnim proporcijama i realističnim oblikovanjem trupa. Slična se razina izvedbe, osobito u oblikovanju frizura koje prate suvremene modne uzore, uočava i na lutkama iz Grottarosse (sl. 7) i Tivolija (sl. 8) (Bianchi 2022a: 382–383, sl. 1–3; 388, sl. 7; 395–400). Lica tih lutaka pažljivo su oblikovana, dok su kod pojedinih primjeraka i stopala izvedena tako da sugeriraju obuću. Ostali dijelovi tijela oblikovani su jednostavnije, što se može povezati s činjenicom da su bili prekriveni odjećom. Na to upućuju i nalazi zlatnih niti u grobovima u Emoni (Kuret 1983: 347; Istenič 2014; 2015: 76) i Tarakoni (Balil 1962: 82–83).

Nakon oblikovanja slijedilo je bušenje, kojim su se pripremali elementi za spajanje pokretnih dijelova. Perforacije na ramenima, laktovima, kukovima i koljenima omogućavale su povezivanje udova s trupom te su činile osnovu artikulacije

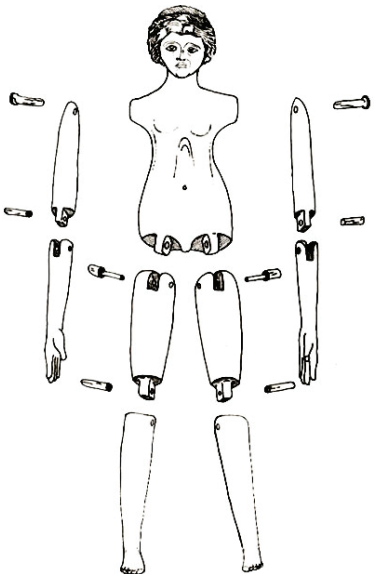
[7] Mnogi dijelovi lutaka ostali su nedovršeni, a sva pronađena torza oštećena su u području vrata. Smatra se da su u pitanju neuspjeli primjerci ili otpad nastao tijekom rezbarenja. Kontekst u kojem su ovi predmeti dokumentirani datira se od 2. do kraja 5. stoljeća (St. Clair 2003: 48–49, 108–110, kat. br. 550–554, 558–576, sl. 42–43, T. 51–52).

[8] *Cripta Balbi* vrijedno je arheološko nalazište na kojem je dokumentirana transformacija prostora od kazališta i trijema iz antičkog doba do stambenih i zanatskih objekata datiranih u rani srednji vijek. Među otpadom od obrade kostiju iz radionice u području eksedre Balbijeve kripte dokumentirani su torza i udovi lutaka koji se datiraju u 6. i 7. stoljeće, što ih čini najmlađim poznatim primjercima (Vendittelli & Ricci 2015: 138–140).

[9] Bjelokost se u rimski svijet dopremala pretežno iz Afrike i Indije, a njezina je obrada zahtijevala visoko specijalizirane zanatlije (Krzyszkowska 1990: 15; Krzyszkowska & Morkot 2000: 320; Kovač 2017a: 19–22, 39–48).

[10] Ovi se postupci mogu promatrati kao dio šireg operativnog niza (tzv. *chaîne opératoire*), koji obuhvaća odabir sirovine, primarnu obradu, oblikovanje, artikulaciju i završnu doradu. Detaljnije o tehnologiji izrade rimskih koštanih predmeta vidi u šestom poglavlju doktorske disertacije M. Kovač (2017a).

(Bianchi 2012: 28). Ovaj je postupak zahtijevao veliku preciznost, posebno pri obradi bjelokosti, koja je osjetljivija na pogreške (MacGregor 1985: 93–96).

Slika 5: *shematski prikaz lutke Krepereje Trifene s naznačenim spojevima u ramenima, laktovima, kukovima i koljenima*

Dijelovi lutaka spajali su se pomoću sitnih klinova od kosti ili drveta, kožnatih vrpci, tankih metalnih žica, iglica ili čavlića (sl. 5), čime se osiguravala pokretljivost uz istodobnu stabilnost konstrukcije (Bianchi 2022a: 389, bilj. 26). Izbor načina spajanja vjerojatno je ovisio o dostupnosti materijala, ali i namjeni predmeta.

Na pojedinim primjercima sačuvani su tragovi dugotrajnog korištenja, poput zaglađenih rubova, manjih oštećenja i promjena na površini, dok se ostaci boje povezuju s prikazom odjeće, kose ili nakita (Bradley 2009: 161–186). Takvi tragovi ukazuju na svakodnevnu uporabu i načine na koje su djeca koristila i doživljavala ove predmete (Baxter 2005: 166–170). U kombinaciji s ostacima odjeće i minijaturnim predmetima namijenjenima lutkama, poput školjki, posuđa, nakita, kovčežića, češljića i ogledalaca, iz grobova Krepereje Trifene i djevojčice iz Grottarosse, može se zaključiti da su lutke bile dodatno opremane i prilagođavane ukusu i sklonostima svojih vlasnica.

Tipologija

Tipološko razvrstavanje rimskih artikuliranih lutaka razvijalo se postupno, usporedno s povećanjem broja poznatih nalaza i razvojem interpretativnih pristupa. Dosadašnje tipologije razlikuju se ovisno o ključnim kriterijima, poput stupnja artikulacije, morfoloških obilježja, dimenzija ili ikonografije. Pregled ranijih klasifikacijskih

pokušaja donosi već Degen (1997), ističući pritom raznolikost pristupa. Najčešće se izdvajaju dvije osnovne skupine: potpuno i djelomično artikulirane lutke. Obje se skupine razvijaju paralelno, naročito tijekom 2. i 3. stoljeća, a ne linearno, od jednostavnijih prema složenijima.

U tom je smislu važna tipologija koju predlaže Chiara Bianchi. Polazeći od konstrukcijskih i stilskih obilježja ona izdvaja tri osnovne skupine rimskih artikuliranih lutaka. Prvu skupinu čine luksuzniji, najčešće bjelokosni primjerci, obilježeni naglašenim naturalizmom i složenim sustavom artikulacije, karakteristični za razdoblje od 2. do 3. stoljeća. Drugu skupinu predstavljaju brojniji i jednostavnije konstruirani primjerci, koji se javljaju od 2. stoljeća te traju do 3. i početka 4. stoljeća, pri čemu pojedini zadržavaju visoku razinu izrade (Bianchi 2022a: 389–390; 2025: 737–739). Treću skupinu čine manji, uglavnom koštani primjerci, obilježeni pojednostavljenom i stiliziranom formom tijela. Oni su česti u kasnoj antici, uglavnom od 4. do 5. stoljeća (Bianchi 2022a: 390–391; 2025: 739–741). Ova podjela pokazuje da se unutar općih kategorija mogu prepoznati dodatne varijacije koje odražavaju i tehnološku razinu i kronološki razvoj.

Potpuno artikulirane lutke

Potpuno artikulirane lutke izdvajaju se kao najsloženija i najreprezentativnija skupina rimskih lutaka. Već ih M. Manson (1987: 18–19; 1992) definira kao kategoriju obilježenu visokim stupnjem pokretljivosti,[11] dok C. Bianchi (2012: 28; 2022a: 388, sl 8; 389–391; 2025: 742–756) dodatno razrađuje njihove konstrukcijske i stilske značajke. U ovu se skupinu ubrajaju primjerci kod kojih su izvedeni svi glavni zglobovi, što uključuje ramena, laktove, kukove i koljena (sl. 5).

Takva izvedba omogućuje raznolike pokrete i pridonosi uvjerljivijem prikazu ljudskog tijela u umanjenom mjerilu. Dimenzije ovih lutaka najčešće se kreću između 16,5 i 30 cm, što ih čini prikladnima za rukovanje (Manson 1987: 21). Raspon dobro ilustriraju nalazi iz Ontura u Španjolskoj, gdje su u grobu na nekropoli Las Eras pronađene četiri lutke od kosti i jedna od jantara (sl. 12). Primjerci od kosti visoki su između 20,5 i 25,5 cm, dok lutka od jantara doseže visinu od 16,5 cm, jednaku kao i lutka od bjelokosti iz Grottarosse. Među najveće poznate primjerke ubraja se lutka od bjelokosti visoka 30 cm iz Tivolija (sl. 8).

Ova skupina odgovara prvom tipu prema Bianchi (2022a: 389–390). U odnosu na djelomično artikulirane primjerke odlikuju se većom tehničkom složenošću i razrađenijom izvedbom. Tijelo je najčešće oblikovano s naglašenim bokovima, grudima i drugim spolnim obilježjima, čime se jasno ističe ženski identitet. Takva ikonografija u literaturi se povezuje s procesima socijalizacije i oblikovanja rodnih uloga u rimskom društvu (Harlow & Laurence 2002: 98–102; Rawson 2003: 141–145).

[11] Prema M. Mansonu (1987: 15–16; 1992), upravo se pokretljivost udova smatra ključnim kriterijem za prepoznavanje antičkih lutaka jer njihova igriva funkcija isključuje mogućnost poistovjećivanja s idolima u religijskim, kultnim ili drugim kontekstima.

Istodobno, njihova prisutnost u grobnim kontekstima, u ukopima djevojčica i mladih žena, sugerira ulogu koju su mogli imati u ritualima prijelaza i simboličkom označavanju životnih faza (Martin-Kilcher 2000: 70–72; Dolansky 2012: 267–270).

Djelomično artikulirane lutke

Djelomično artikulirane lutke čine tehnički jednostavniju i morfološki reduciraniju skupinu. Njihovo osnovno obilježje jest ograničen raspon pokreta, najčešće sveden na ramena i kukove, dok su ostali dijelovi tijela izvedeni bez dodatnih zglobova. Takva izvedba omogućuje osnovne položaje, ali ne i složeniju pokretljivost karakterističnu za potpuno artikulirane primjerke.

Ova skupina odgovara drugom tipu prema C. Bianchi (2022a: 390–391). Iako su tehnički jednostavnije, pojedini primjerci zadržavaju visoku razinu obrade i određeni stupanj naturalizma. Njihova pojava u grobnim kontekstima pokazuje da razina artikulacije vjerojatno nije bila presudna za njihovu simboličku ulogu.

Glasoviti primjerci

Zbog njihove reprezentativnosti i važnosti, u ovom su dijelu rada izdvojeni pojedini glasoviti primjerci rimskih artikuliranih lutaka. Iako su neki već ranije spomenuti, ovdje se detaljnije razmatraju njihova tehnološka obilježja, stupanj očuvanosti, morfologija i arheološki kontekst.

Prikaz započinje najpoznatijim nalazima iz Rima, Italije i zapadnih provincija, pretežno izrađenima od bjelokosti. Uz njih se razmatraju i iznimni primjerci od drva i jantara, a na kraju se uključuju i nalazi s područja Hrvatske.

Lutka iz groba Krepereje Trifene (Crepereia Tryphaena) (Prati di Castello, Rim)

Lutka iz groba Krepereje Trifene ubraja se među najpoznatije i najreprezentativnije primjerke rimskih artikuliranih lutaka (sl. 6). Pronađena je 1889. godine u Rimu, na lokalitetu Prati di Castello uz obalu Tibera, u bogato opremljenom sarkofagu mlade žene u dobi od približno 17 do 19 godina (Bedini 1995: 65; Coletti Strangi 2012: 9–11).

Riječ je o lutki od bjelokosti, visokoj 23 cm, što je svrstava među veće i kvalitetnije primjerke. Tipološki pripada skupini potpuno artikuliranih lutaka. Ruke i noge bile su pokretne i spojene s trupom sitnim klinovima od bjelokosti. Lutka je oblikovana uz visoku razinu naturalizma. Odlikuje se vitkim tijelom, malim grudima, zaobljenim bokovima i stražnjicom te diskretno naznačenim pupkom. Glava je delikatno izrezbarena s puno pažnje posvećene prikazu crta lica (Dolansky 2012: 261). Ono je ovalnog oblika i bez bora. Jagodice su suptilno modelirane, a oči velike i bademaste s urezanim zjenicama i šarenicama te definiranim kapcima. Nos je ravan i uzak, usne male s blagim osmijehom, a brada zaobljena, čime se postiže skladan i uravnotežen izraz lica.

Slika 6: *artikulirana lutka*, lokalitet Prati di Castello, Rim, bjelokost, 2. pol. 2. st., dim.: v. 23 cm, Centrale Montemartini, inv. br. AC 469

Posebno se ističe složeno i detaljno oblikovana frizura. Sprijeda je razdijeljena iznad čela te oblikovana u mekim, valovitim pramenovima koji su pažljivo složeni uz glavu. Straga je kosa podijeljena u valovite trake, uvijene oko glave i skupljene u nisku punđu, na koju se nadovezuju tri trake pletenica koje se okomito uzdižu s potiljka. Takva frizura podsjeća na onu koju je nosila Faustina Starija, a koju je njezina kći Faustina Mlađa preuzela oko sredine 2. st. uz manje varijacije (Bianchi 2022a: 396). U skladu s time, frizura slijedi modne obrasce antoninskog razdoblja (druga polovica 2. stoljeća) i predstavlja važan datacijski element.

Kontekst nalaza dodatno naglašava značenje ove lutke. Položena je unutar mramornog sarkofaga uz pokojnicu i bogat grobni inventar koji uključuje zlatni

nakit,[12] jantarnu preslicu te niz minijaturnih predmeta namijenjenih lutki, poput nakita, kovčežića, dvaju češljića od bjelokosti i dvaju srebrnih ogledalaca (Bedini 1995: 64–75). Ovaj se skup nalaza često tumači kao svojevrsni „djevojački set", povezan s identitetom i društvenom ulogom mlade žene.

U takvom kontekstu lutka nadilazi funkciju igračke. Njezina prisutnost u grobu sugerira simboličku ulogu povezanu sa životnom fazom prijelaza iz djevojaštva u brak (Bianchi 2022a: 386). Danas se čuva u muzeju Centrale Montemartini u Rimu.

Lutka s lokaliteta Grottarossa (Via Cassia, Rim)

Slika 7: *artikulirana lutka*, lokalitet Grottarossa, Rim, bjelokost, sredina 2. st., dim.: v. 16,5 cm, Museo Nazionale Romano – Palazzo Massimo alle Terme, inv. br. 168191

Jedan od najcjelovitije dokumentiranih nalaza rimske artikulirane lutke (sl. 7) potječe s lokaliteta Grottarossa na sjeveru Rima, uz *Via Cassia*. Otkriće je zabilježeno 1964. godine tijekom građevinskih radova, kada je pronađen mramorni sarkofag s iznimno dobro očuvanom mumijom djevojčice starosti oko osam godina (Bedini 1995: 77).

[12] Djevojka je na čelu nosila vijenac od zlatnih listova mirte, pričvršćen srebrnom kopčom. Oko vrata imala je zlatni lanac sa smaragdnim perlicama, dok su joj na ušima visjele zlatne naušnice s po dvije biserne perlice. Između rebara nalazio se zlatni ovalni broš s velikim izrezbarenim ametistom u središtu, a na prstima je nosila tri zlatna prstena ukrašena poludragim kamenjem (Bedini 1995: 68–71). Jedan prsten bio je od crvenog jaspisa sa stiliziranim prikazom *iunctio dextrarum*, spojenih desnih ruku, između klasja pšenice i čaške maka (Coletti Strangi 2012: 10).

Ukop se datira u drugu polovicu 2. stoljeća, a odlikuje se iznimno bogatim i rijetkim kontekstom. Tijelo pokojnice bilo je mumificirano i omotano finim tekstilima (Coletti Strangi 2012: 11–12). U sarkofagu, ukrašenom reljefnim prikazima lova na jelene s Enejom, Didonom i Askanijem (Verg. *Aen.*, IV, 130–156), pronađeni su i luksuzni osobni predmeti, poput zlatnog nakita,[13] jantarnih predmeta[14] i lutke[15] (Bedini 1995: 76–83). Takav inventar može značiti visok društveni status djevojčičine obitelji.

Lutka, izrađena od bjelokosti i visoka svega 16,5 cm, pripada skupini potpuno artikuliranih primjeraka. Udovi su pokretni i povezani u ramenima, laktovima, kukovima i koljenima, što omogućuje raznolike položaje tijela. Visokokvalitetna izrada očituje se u precizno oblikovanim anatomskim detaljima i skladnim proporcijama.

Iako manjih dimenzija, morfološki pokazuje brojne sličnosti s lutkom Krepereje Trifene. Tijelo je pažljivo, naturalistički modelirano, s naglašenim bokovima i zaobljenom stražnjicom, malim grudima te blago oblikovanim trbuhom s vidljivim pupkom i jasno naznačenim stidnim područjem. Stopala su oblikovana tako da ostavljaju dojam obuće, s urezima iznad gležnjeva pa se čini da je riječ o niskim čizmicama.[16] Glava je relativno mala u odnosu na tijelo, s fino oblikovanim crtama lica i velikim, bademastim očima. Posebna je pažnja posvećena frizuri, koja je detaljno izvedena i slijedi suvremene modne uzore. Kosa je sprijeda razdijeljena iznad čela te u mekim valovima uokviruje lice i prekriva uši, dok je straga skupljena u nisku punđu na potiljku. Sprijeda je prikazana tijara u obliku polumjeseca. Frizura je inspirirana frizurama koje je nosila Faustina Mlađa te odgovara modnim trendovima sredine 2. stoljeća, što potvrđuje dataciju nalaza (Bianchi 2022a: 397–398).

Kontekst nalaza jasno pokazuje da lutka nije bila samo predmet igre, nego i važan element pogrebnog rituala. Može se tumačiti kao simbol djetinjstva, ali i kao oznaka prijelazne životne faze koja nije ostvarena. Danas se lutka čuva u Museo Nazionale Romano – Palazzo Massimo alle Terme.

Lutka iz antičkog Tibura (Tivoli, Italija)

Lutka iz Tivolija potječe s nekropole uz *Via Valeria* u blizini rijeke Anijen, na području antičkog Tibura. Iako je u starijoj literaturi bila povezivana s vestalkom Kosinijom (*Cossinia*), novija istraživanja pokazuju da pripada kasnijem ukopu mlade osobe unutar istog funerarnog kompleksa (Boldrighini 2017: 83–88).

[13] Djevojčičin nakit uključivao je zlatnu ogrlicu s perlicama od safira, zlatni prsten te jednostavne okrugle naušnice od zlatne žice (Bedini 1995: 80–81).

[14] Jantarni predmeti obuhvaćali su dvije posudice, kutijicu za šminku u obliku školjke te kockicu u obliku paralelopipeda (Bedini 1995: 81).

[15] Lutka je gotovo u potpunosti sačuvana, rekonstruirane su samo obje nadlaktice.

[16] Vrsta čizmica koje su sezale do gležnjeva i bile izrađene od meke kože raznolikih boja ubrajala se u svakodnevnu rimsku obuću žena iz visokih slojeva društva, a nazivaju se *calcei* (ili *calceoli*) *muliebres* (DAGRA, T I/2., s. v. *calceus muliebris, calceolus*: 819; Bianchi 2012: 28).

Slika 8: *artikulirana lutka*, Tivoli, bjelokost, kasno 2. – rano 3. st., dim.: v. 30 cm, Museo Nazionale Romano – Palazzo Massimo alle Terme, inv. br. 262725

Ukop se povezuje s osobom višeg društvenog statusa. Grobni inventar uključivao je luksuzne predmete, među kojima se ističu artikulirana lutka od bjelokosti (sl. 8) i kutijica od jantara (Bedini 1995: 86–87). Nalaz se datira u severs ko razdoblje (kasno 2. – rano 3. stoljeće), što potvrđuje i frizura lutke, usporediva s ikonografijom carice Julije Domne (Bedini 1995: 85).

Lutka je visoka 30 cm, čime se ubraja među najveće poznate primjerke. Pripada skupini potpuno artikuliranih lutaka. Morfološki gledano, tijelo je djelomično stilizirano u odnosu na ranije, izrazito naturalističke primjerke, ali zadržava ključna obilježja ženskog lika. Figura je vitka i izdužena, s relativno uskim bokovima i slabije naglašenom stražnjicom. Grudi su diskretno modelirane, a trbuh blago zaobljen, s naznačenim pupkom i stidnim područjem. Udovi su proporcionalni i skladno oblikovani, uz pažljivo izvedene zglobove koji omogućuju pokretljivost. Lice lutke je ovalno, s blago istaknutim jagodicama i velikim, bademastim očima, naznačenih kapaka te urezanih zjenica i šarenica. Nos je ravan i proporcionalan, usne male, zatvorene i s jedva primjetnim osmijehom, a brada zaobljena.

Frizura, pažljivo izvedena, pridonosi profinjenom dojmu, a posebnu pažnju privlači i zlatni nakit[17] kojim je lutka urešena. Kosa je razdijeljena po sredini te u pravilnim, valovitim pramenovima uokviruje lice i prekriva uši. Straga su isprepletene trake skupljene u veliku punđu koja prekriva zatiljak. Ovakav tip frizure razvija se iz kasnoantoninskih uzora, a svoj puni izraz dobiva početkom severskog razdoblja u ikonografiji Julije Domne. Na temelju tih paralela lutka se datira u kraj 2. ili prva desetljeća 3. stoljeća (Bianchi 2022a: 398–400).

Kontekst nalaza upućuje na višestruku funkciju ovog predmeta. Lutka se može tumačiti kao osobni predmet povezan s mladošću pokojnice, ali i kao simbol društvenog statusa te prijelaznih životnih faza. Danas se čuva u Museo Nazionale Romano – Palazzo Massimo alle Terme.

Lutka iz Albe Fucens (Abruzzo, Italija)

Slika 9: *glava i trup artikulirane lutke*, Alba Fucens, drvo, početak 3. st., dim.: v. 15,1 cm, Museo Archeologico Nazionale d'Abruzzo, inv. br. 19001

[17] Riječ je o ogrlici sastavljenoj od karičica, spiralno uvijenim narukvicama na zapešćima te jednostavnim ukrasima oko gležnjeva, uz izrezbarenu obuću.

Lutka iz Albe Fucens, antičkog grada na području današnje pokrajine Abruzzo, predstavlja rijedak primjer artikulirane lutke izrađene od drva, materijala koji se u arheološkom zapisu iznimno rijetko očuva (sl. 9). Pronađena je u okolici današnjeg mjesta Massa d'Albe, vjerojatno u drugoj polovici 20. stoljeća. Nažalost, okolnosti nalaza nisu u potpunosti dokumentirane (Bianchi 2022b: 182).

Sačuvani dio lutke obuhvaća glavu i trup 15,1 cm visine, dok su udovi izgubljeni. Unatoč fragmentarnosti, tehničke značajke jasno upućuju na to da je riječ o artikuliranom primjerku. Trup je izrađen iz jednog komada, a ruke i noge izvorno su bile zasebno oblikovane i pričvršćene sustavom utora i klinova, što potvrđuju vidljivi pravokutni usjeci u području kukova (Bianchi 2022b: sl. 1–3).

Morfološki, lutka pokazuje stilizirana, ali prepoznatljiva obilježja ženskog tijela, uključujući naglašene bokove, diskretno modelirane dojke i naznačen pupak. Glava nije postavljena frontalno, nego je blago nagnuta naprijed i udesno, pri čemu se može pretpostaviti da je takav položaj prilagođen obliku sirovine. Crte lica oblikovane su jednostavnije i stiliziranije u odnosu na luksuzne bjelokosne primjerke. Lice je izduženo i relativno usko, s nenaglašenim jagodicama. Oči su naznačene plitkim urezima, bez detaljne obrade zjenica i šarenica, dok su kapci tek diskretno označeni. Nos je jednostavan, ravan, usne tanke, a brada zaobljena.

Način oblikovanja frizure, iako pojednostavljen, povezuje se s kasnoseverskim stilskim obilježjima. Sprijeda kosa u valovitim pramenovima pada do vrata, oblikovana u paralelne trake koje uokviruju lice i u potpunosti prekrivaju uši. Na tjemenu je straga okomito počešljana, dok je niže skupljena u nisku ovalnu punđu na potiljku, dodatno pojednostavljenu trima dubokim paralelnim žljebovima u donjem dijelu. Podrijetlo ovakvog tipa frizure povezuje se s ikonografijom Julije Domne, koja ga usvaja u kasnijoj fazi svojih portreta, što omogućuje dataciju u prva desetljeća 3. stoljeća (Bianchi 2022a: 400–402; Bianchi 2022b: sl. 4 i 5).

Za razliku od luksuznih bjelokosnih primjeraka, ovaj nalaz svjedoči o raznolikosti materijala korištenih u izradi rimskih artikuliranih lutaka. Drvene lutke vjerojatno su bile znatno češće, ali su zbog propadljivosti materijala rijetko sačuvane. Iako kontekst nalaza nije precizno poznat, analogije s drugim primjerima sugeriraju povezanost s dječjim ili ženskim okruženjem. Lutka se danas čuva u Museo Archeologico Nazionale d'Abruzzo u Chietiju.

Lutke iz Emone (Ljubljana, Slovenija)

Rimske artikulirane lutke iz Emone ubrajaju se među najvažnije nalaze ove vrste na krajnjem sjeveroistočnom rubu italskog prostora. Riječ je o dvjema lutkama od bjelokosti (sl. 10) pronađenima 1914. god. u grobnom kontekstu na području istočne emonske nekropole, koje se u literaturi povezuju s ukopom djevojčice višeg društvenog statusa u kamenom sarkofagu (Kuret 1983: 347; Istenič 2014; 2015: 75).

Slika 10: *dvije artikulirane lutke*, Ljubljana, bjelokost, 2. pol. 3. st., dim.: v. 24 cm (inv. br. R 6931) i 25 cm (inv. br. R 6930), Narodni muzej Slovenije u Ljubljani

Nalaz se datira u drugu polovicu 3. stoljeća, odnosno u razdoblje kasnog Carstva. Lutke su bile položene u sarkofag kao dio grobnog inventara, zajedno s narukvicom od gagata i zlatnom ogrlicom. Uz jednu od njih zabilježene su i zlatne niti, koje se tumače kao mogući ostatci odjeće (Istenič 2015: 76, sl. 81).

Lutke su visoke 24 i 25 cm, što ih svrstava među veće i dojmljivije primjerke (Kuret 1983: 347). Obje pripadaju skupini potpuno artikuliranih lutaka. Odlikuju se pažljivo oblikovanim tijelom mlade žene te razrađenim frizurama koje prate modne obrasce druge polovice 3. stoljeća (usp. Bianchi 2022a: 404–405). Unatoč slabijoj očuvanosti, uočava se izdužen trup lagano sužen u struku, uz diskretno zaobljene bokove. Na manjoj lutki još su vidljive obline grudi, bokova i trbuha s naznačenim pupkom i stidnim područjem. Lica su ovalna i bez izraženih individualnih obilježja, što upućuje na idealiziran, a ne portretni prikaz. Zbog stanja očuvanosti finiji detalji nisu razlučivi, a slična ograničenja vrijede i za analizu frizura.

Unatoč tome, može se pretpostaviti da je kosa razdijeljena po sredini te u valovitim pramenovima pada uz lice, ostavljajući uši otkrivenima. Iako stražnji dio nije dovoljno dokumentiran, na temelju analogija[18] s bolje očuvanim primjercima moguće je da su pramenovi ili pletenice bili podignuti s potiljka i pričvršćeni na vrhu glave, s vrhovima savijenima prema naprijed. Takav tip frizure široko je rasprostranjen osobito u drugoj polovici 3. stoljeća (Bianchi 2022a: 405).

Kontekst nalaza dodatno naglašava njihovo značenje. Polaganje lutaka uz pokojnicu tumači se kao dio pogrebnog rituala u kojem osobni predmeti prate dijete u zagrobni život. U tom se smislu lutke mogu promatrati kao simbol djevojaštva, ali i kao pokazatelj društvenog statusa obitelji. Danas se lutke iz Emone čuvaju u Narodnom muzeju Slovenije u Ljubljani.

Lutka iz antičkog grada Tarakone (Tarragona, Španjolska)

Slika 11: *artikulirana lutka*, Tarragona, bjelokost, kraj 3. / poč. 4. st., dim.: v. 23 cm, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, inv. br. MNAT P-12906

Jedan od značajnijih nalaza rimskih artikuliranih lutaka potječe iz Tarakone (*Tarraco*), gdje je u grobu djevojčice iz kasnoantičkog sloja nekropole otkrivena lutka od bjelokosti (sl. 11). Nalaz se u literaturi datira u kraj 3. ili početak 4. stoljeća,

[18] Lutka od bjelokosti pronađena u Rimu, u hipogeju Tor Cervara, sprijeda gledano ima gotovo identičnu frizuru kao primjerci s emonske nekropole (Bianchi 2022a: sl. 11 i 29).

a povezuje se s ukopom djeteta starog približno pet do šest godina (Balil 1962: 82–83; Bianchi 2025).

Lutka je pronađena kao grobni prilog unutar sarkofaga, što odgovara obrascu zabilježenom i kod ranije spomenutih primjeraka. Posebnu vrijednost nalaza predstavljaju tragovi zlatnih niti koji upućuju na postojanje odjeće za lutku.[19] Iako se sama tkanina nije očuvala, ti ostaci potvrđuju praksu odijevanja lutaka, poznatu i na drugim luksuznim primjercima.

Visine 23 cm, lutka se ubraja među veće, potpuno artikulirane primjerke. Trup i glava oblikovani su iz jednog komada, dok su udovi izrađeni zasebno i povezani sitnim klinovima u području ramena, laktova, kukova i koljena, prema principu utora i istaka. Lutka ima morfološka obilježja usporediva s ostalim kasnorimskim primjercima. Tijelo je oblikovano kao vitka i proporcionalna ženska figura, s jasno naznačenim, ali nenaglašenim oblinama. Trup je izdužen i blago sužen u struku, dok su bokovi diskretno zaobljeni. Grudi su male i nježno modelirane, trbuh blago oblikovan s naznačenim pupkom, a u donjem dijelu trupa istaknut je pubični trokut. Stopala su oblikovana tako da sugeriraju obuću, s naglašenim obrubima iznad gležnjeva koji upućuju na prikaz niskih čizmica. Crte lica oblikovane su bez izraženih individualnih obilježja. Lice je okruglo, nos ravan i proporcionalan, usne male, zatvorene i blago zaobljene, a oči velike i bademaste, s naznačenim kapcima te urezanim zjenicama i šarenicama. Brada je zaobljena i nenaglašena.

Frizura lutke je karakteristična za kraj 3. i početak 4. stoljeća (Bianchi 2022b: 408–409). Sprijeda je kosa razdijeljena iznad čela i raspoređena u paralelne trake koje uokviruju lice, spuštajući se iza ušiju i završavajući u valovitim pramenovima u visini ramena. Straga su dva debela pramena skupljena u pletenice ili uvojke koji se križaju i uzdižu prema tjemenu, tvoreći izbočenu traku vidljivu s prednje strane.

Usporedbe s nalazima iz Rima i Ljubljane potvrđuju da primjer iz Tarakone pripada istom kulturnom obrascu u kojem se lutke tumače kao predmeti uključeni u rituale prijelaza i označavanje društvenog statusa. Njegova je važnost tim veća što potvrđuje rasprostranjenost takvih obrazaca i u zapadnim provincijama Rimskog Carstva. Danas se lutka čuva u Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Lutke iz Ontura (Las Eras, Španjolska)

Zanimljiv i u mnogočemu jedinstven skup rimskih artikuliranih lutaka potječe iz groba na kasnoantičkoj nekropoli otkrivenoj u naselju Las Eras u Onturu (provincija Albacete) u Španjolskoj. Riječ je o četiri lutke od kosti i jednoj izrađenoj od jantara (sl. 12), pronađenima 1946. godine tijekom građevinskih radova.

[19] *Muñeca articulada de marfil*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, https://www.mnat.cat/es/obra/24/muneca-articulada-de-marfil/ (pristupljeno: 24.03.2026.).

Slika 12: *artikulirane lutke*, Ontur, jantar i kost, kasno 3. st. (lutka od jantara), sredina 4. st. (lutke od kosti), dim.: v. 16,5 cm (inv. br. CE03979), v. 20,5 cm (inv. br. CE03983), v. 21,5 cm (inv. br. CE03982), 22,5 cm (inv. br. CE03981) i 25,5 cm (inv. br. CE03980)

Lutke su dokumentirane kao dio grobnog inventara u grobu u kojem je bilo pokopano dvoje djece. Uz njih su u grob položeni i minijaturni predmeti od stakla i bronce (Balil 1962: 80–82; usp. Coletti Strangi 2012: 16, bilj. 47 i 48). Međutim, zbog oštećenja lokaliteta tijekom radova, ni grobni inventar ni same lutke nisu u potpunosti očuvani.

Dimenzije lutaka variraju. Najmanja je lutka od jantara visoka 16,5 cm, dok su ostali primjerci visine 20,5 cm, 21,5 cm, 22,5 cm i 25,5 cm. Stanje očuvanosti također znatno varira. Trima koštanim lutkama nisu sačuvana lica, a većina ih je očuvana samo u području glave i trupa, dok su ostali dijelovi rekonstruirani. Jantarnoj lutki očuvani su glava, trup i desna ruka, a ostali su dijelovi rekonstruirani. Iako nisu svi dijelovi lutaka sačuvani, na pojedinim se primjercima mogu uočiti elementi artikulacije ili barem naznake pokretljivih dijelova, što upućuje na to da su pripadale potpuno ili djelomično artikuliranim tipovima.

Morfološki, koštane lutke pokazuju izdužen trup blago sužen u struku, s diskretno naznačenim bokovima. Grudi su male, trbuh blago modeliran s označenim pupkom, a u donjem dijelu trupa istaknuto je stidno područje. Lutka od jantara, iako također izduženih proporcija, razlikuje se naglašenijim bokovima i istaknutijom stražnjicom. Grudi su male i zaobljene, a trbuh i stidno područje jasno definirani.

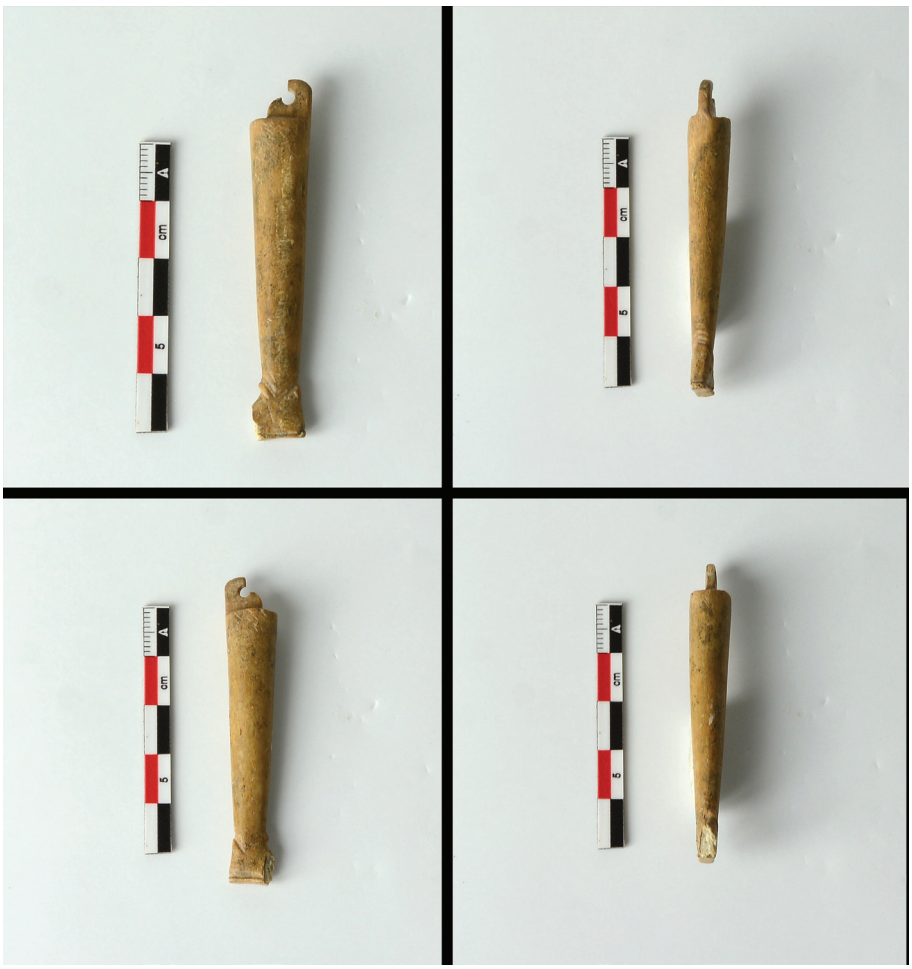
Na jednoj lutki od kosti sačuvani su lice i frizura. Frizura odgovara tipu koji su popularizirale Helena i Fausta, majka i supruga cara Konstantina I. (Coletti Strangi 2012: 15). Obilježava je razdijeljena kosa koja u valovima pada uz lice, pletenica omotana oko glave te dodatna pletenica koja polazi s potiljka, uzdiže se i ponovno učvršćuje straga (Bianchi 2022a: 409–411). Na temelju tih obilježja lutka se datira u sredinu 4. stoljeća, a pretpostavlja se da su joj suvremeni i ostali primjerci od kosti, dok je lutka od jantara nešto starija i pripada kasnom 3. stoljeću (Coletti Strangi 2012: 15), pri čemu pokazuje srodnosti s frizurama lutaka iz Emone.

Za razliku od luksuznih primjeraka od bjelokosti iz ranijih razdoblja, onturske lutke odlikuju se raznolikošću sirovine i dimenzija. Jantarni primjerak, zbog svoje rijetkosti, vjerojatno je imao i dodatnu simboličku vrijednost. Posebnu važnost nalaza predstavlja činjenica da se lutke pojavljuju u skupini, što je rijetko u arheološkom zapisu. To otvara mogućnost interpretacije u kojoj lutke nisu bile samo individualni predmeti, nego su mogle funkcionirati kao dio simboličkog „mikrosvijeta" povezanog s djetinjstvom i dječjom igrom, prenesenog u pogrebni kontekst. Danas se lutke iz Ontura čuvaju u Museo de Albacete.

Nalazi lutaka iz Hrvatske

Nalazi rimskih artikuliranih lutaka na području Hrvatske rijetki su i fragmentarno očuvani, no unatoč tome pružaju vrijedan uvid u njihovu rasprostranjenost i uporabu u provincijskim kontekstima Rimskog Carstva. Za razliku od cjelovitijih i luksuznijih primjeraka poznatih iz Italije i ostalih zapadnih provincija, na našem su području zasada zabilježeni pojedinačni dijelovi lutaka, pretežito udovi.

Jedan od bolje dokumentiranih primjeraka potječe iz Siska, s lokaliteta Sv. Kvirin, gdje je tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja 2012. godine, na položaju sjevernog ulaza u Sisciju, otkrivena potkoljenica artikulirane lutke izrađene od kosti (sl. 13). Na temelju stratigrafskog konteksta nalaz se okvirno datira u razdoblje od 2. do

Slika 13: *potkoljenica lutke od kosti iz Siska*

4. stoljeća (Matijević 2025). Potkoljenica pokazuje jasno oblikovane anatomske detalje, uključujući prikaz obuće, dok se na njezinu gornjem dijelu nalazi istak s perforacijom koji je služio za mehaničko povezivanje s natkoljenicom. Iako je riječ o jednom ulomku, njegove tehničke i morfološke značajke upućuju na to da je pripadao potpuno artikuliranoj lutki.

Sličan obrazac fragmentarnosti zabilježen je i u Solinu, na Zapadnoj salonitanskoj nekropoli, gdje su tijekom zaštitnih istraživanja 1986–1987. godine u grobu 93 pronađeni dijelovi artikulirane lutke od kosti. Nalaz je uključivao ulomke glave, nadlakticu, podlakticu te dvije natkoljenice i jednu potkoljenicu. Na temelju analogija s drugim nalazima, ovi se elementi datiraju u 2. ili 3. stoljeće (Buljević 2023: 55–56, 60–61, kat. br. 13–18, T. 3; Buljević 2025: 125 –132, kat. br. 13 –18, T. 2–3, 11).

Nalazi iz urbanih sredina dodatno potvrđuju rasprostranjenost ovih predmeta. Iz Zadra potječe noga artikulirane lutke od kosti, otkrivena tijekom arheoloških istraživanja u središtu grada, na prostoru današnjeg perivoja samostana Sv. Marije (Giunio 2013: 110, bilj. 41, sl. 19). Noga je izrađena iz jednog komada, s jasno modeliranim anatomskim detaljima, a završava stopalom u niskoj čizmici šiljastog vrha. Srodan primjerak čuva se u Muzeju Slavonije u Osijeku, iako bez poznatog arheološkog konteksta (Kovač 2017a: 212–213, sl. 90; Kovač 2017b: kat. br. 1044, T. 87: 1044). Oba primjerka imaju karakterističan istak s perforacijom na gornjem dijelu, namijenjen pričvršćivanju uz trup, što potvrđuje njihovu pripadnost djelomično artikuliranim lutkama.

Unatoč malobrojnosti i slaboj očuvanosti, ovi nalazi potvrđuju prisutnost artikuliranih lutaka na području današnje Hrvatske te njihovu uključenost u svakodnevne i pogrebne prakse rimskih provincija. Stoga ovi nalazi, iako skromni, doprinose širem razumijevanju funkcije i kulturnog značenja artikuliranih lutaka u rimskom svijetu. Ipak, treba istaknuti da je u većini provincija u kojima su zabilježeni nalazi rimskih artikuliranih lutaka, uključujući i naš prostor, poznato tek malo sigurnih proizvodnih centara, te da istraživanja vezana uz pitanja uvoznih predmeta i mogućih lokalnih imitacija tek predstoje.[20]

Zaključci

Rimske artikulirane lutke predstavljaju složenu i višeznačnu kategoriju materijalne kulture koja nadilazi njihovu tradicionalnu interpretaciju kao dječjih igračaka. Njihovi arheološki konteksti, tipološke značajke te tehnologija izrade i izbor materijala upućuju na višestruke funkcije koje su se preklapale u sferi svakodnevice, društvene reprezentacije i simboličkih praksi.

Njihova učestala pojava u pogrebnim kontekstima djevojčica i mladih žena ukazuje na snažnu simboličku dimenziju povezanu s djetinjstvom i prijelazom u odraslu dob, osobito u slučajevima prerane smrti. Istodobno, morfološka i ikonografska obilježja upućuju na njihovu ulogu u socijalizaciji i oblikovanju rodnog identiteta, pri čemu odražavaju suvremene estetske i društvene norme. Razlike u materijalu i kvaliteti izrade dodatno naglašavaju njihovu društvenu uvjetovanost, pri čemu su bjelokosni primjerci povezani s elitnim slojevima, dok su koštane lutke bile šire dostupne. Unatoč tome, prisutnost standardiziranih proizvodnih postupaka pokazuje razvijenu zanatsku produkciju unutar Rimskog Carstva.

Sveukupno, artikulirane lutke ne mogu se svesti na jedinstvenu funkcionalnu kategoriju, već ih je potrebno promatrati kao predmete s višestrukim i kontekstualno

[20] U novije je vrijeme po tom pitanju ostvaren znatan iskorak u istraživanjima na području hrvatskog dijela provincije Donje Panonije. Iako na tom prostoru zasad nije sa sigurnošću utvrđena nijedna radionica za obradu kosti, M. Kovač (2017a) na temelju analize koštanog materijala iz Murse razmatra mogućnost lokalne proizvodnje, koju iznosi kao radnu hipotezu.

uvjetovanim značenjima. Iako su dosadašnja istraživanja znatno unaprijedila njihovo razumijevanje, pitanja proizvodnje, distribucije i lokalnih varijacija i dalje ostaju otvorena, što ih čini poticajnim predmetom za daljnja istraživanja.

Kratice

DAGRA – *Dictionnaire des antiquités Grecques et Romaines*, Paris (ur. C. Daremberg & E. Saglio).

Literatura

Almagro-Gorbea, Martín & Sesé, Gema. 1996. La Muñeca de Marfíl de Segóbriga. *Madrider Mitteilungen* 37: 170–180.

Appadurai, Arjun, ur. 1986. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Balil, Alberto. 1962. Muñecas antiguas de España. *Archivo Español de Arqueología* 35 (105): 70–85.

Baxter, Jane Eva. 2005. *The Archaeology of Childhood*. Walnut Creek: Alta Mira Press.

Bedini, Alessandro, ur. 1995. *Mistero di una fanciulla. Ori e gioielli della Roma di Marco Aurelio da una nuova scoperta archeologica*. Catalogo della mostra. Milano: Skira.

Bianchi, Chiara. 2012. Le bambole in avorio e in osso. *L'infanzia e il gioco nel mondo antico. Materiali della Collezione Sambon di Milano*. Anna Ceresa Mori, Claudia Lambrugo & Fabrizio Slavazzi, ur. Milano: Edizioni Et: 27–32, 66–67, 101–119.

Bianchi, Chiara. 2013. La vita quotidiana nell'Impero: gli oggetti in osso e avorio. *Da Gerusalemme a Milano. Imperatori, filosofi e dei alle origini del Cristianesimo*. Catalogo della mostra. Donatella Caporusso & Anna Provenzali, ur. Milano: Civico Museo Archeologico: 105–112.

Bianchi, Chiara. 2019. Poupées romaines. *Ludique! Jouer dans l'Antiquité*. Catalogue d'exposition. Véronique Dasen, ur. Gent: Éditions Snoeck: 46–47.

Bianchi, Chiara. 2022a. Le acconciature rappresentate sulle bambole articolate in avorio e in osso di età romana. *Revue archéologique* 74: 381–425.

Bianchi, Chiara. 2022b. Una bambola articolata in legno di età romana rinvenuta ad *Alba Fucens*. *Locus Ludi. Quoi de neuf sur la culture ludique antique?*. Véronique Dasen & Thomas Daniaux, ur. *Pallas. Revue d'études antiques* 119: 181–195.

Bianchi, Chiara. 2024a. Gliederpuppen der Römer. Ein spannender Fund aus Thessaloniki. *Antike Puppen. Zwischen Spiel und Ritual*. Véronique Dasen, ur. *Antike Welt* 2: 26–30.

Bianchi, Chiara. 2024b. Le bambole articolate romane: inquadramento generale sulle pupae. *Una bambolina di età romana a Trento. Nuove indagini, nuovi dati, nuove ipotesi. Castello in mostra.* Annamaria Azzolini & Lorenza Endrizzi, ur. *Cammei* 8. Trento: Museo Castello Buonconsiglio: 105–125.

Bianchi, Chiara. 2024c. Bambole articolate romane: un nuovo rinvenimento a Salonicco. *Bulletin Instrumentum* 59: 24–34.

Bianchi, Chiara. 2025. *Pupae. Bambole articolate di età romana*. Chauvigny: Association des publications Chauvinoises.

Boldrighini, Francesca. 2017. Cossinia, il mistero di una vestale. *Tivoli e la vestale Cossinia*, Catalogo della mostra. Tivoli: Comune di Tivoli: 83–88.

Bradley, Mark. 2009. *Colour and Meaning in Ancient Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.

Buljević, Zrinka. 2023. Staklena zrcala u grobovima Zapadne salonitanske nekropole. *Nova antička Duklja* 14: 45–80.

Buljević, Zrinka. 2025. Kasnoantičke staklene boce u kontekstu ostalih nalaza u grobovima Zapadne salonitanske nekropole. *II. skup hrvatske ranokršćanske arheologije (HRRANA). Zbornik radova*. Domagoj Tončinić, Iva Kaić, Vinka Matijević & Mirna Cvetko, ur. Zagreb: FF Press: 111–178.

Coletti Strangi, Annamaria. 2012. Da *Alba Fucens* a *Ontur*, breve storia sulle *pupae* nel mondo romano. *Bullettino della Deputazione Abruzzese di Storia Patria* 103: 5–25.

Dasen, Véronique, ur. 2019. *Ludique! Jouer dans l'Antiquité*. Catalogue d'exposition. Gent: Éditions Snoeck.

Dasen, Véronique & Verbanck-Piérard, Annie. 2022. Poupées grecques en images: du jeu au rite. *Locus Ludi. Quoi de neuf sur la culture ludique antique?*. Véronique Dasen & Thomas Daniaux, ur. *Pallas. Revue d'études antiques* 119: 349–378.

Degen, Rudolf. 1997. Römische Puppen aus Octodurus/Martigny VS. Gliederpuppen der römischen Antike. *Helvetia Archaeologica* 109: 15–38.

Dolansky, Fanny. 2012. Playing with Gender: Girls, Dolls, and Adult Ideals in the Roman World. *Classical Antiquity* 31 (2): 256–292.

Elderkin, Kate McK. 1930. Jointed Dolls in Antiquity. *American Journal of Archaeology* 34/4: 455–479.

Feugère, Michel. 2009. Militaria, objets en os et en metal. *Le camp de la flotte d'Agrippe à Fréjus: les fouilles du quartier de Villeneuve (1979–1981)*. Christian Goudineau & Daniel Brentchaloff, ur. Paris: Éditions Errance: 107–177.

Gamo Parras, Bernardo. 1999. *La antigüedad tardía en la provincia de Albacete*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses *Don Juan Manuel*.

Giunio, Kornelija A. 2013. Knowledges about public and private games from the Roman period from the holdings of the Archaeological Museum in Zadar. *Histria antiqua* 22: 101–116.

Giunio, Kornelija A. 2016. Biti žena u starom Rimu. *Finis coronat opus: zbornik radova posvećen Mariji Buzov povodom 65. obljetnice života*. Marko Dizdar, ur. *Zbornik Instituta za arheologiju. Serta Instituti Archaeologici*. Knj. 3. Zagreb: Institut za arheologiju: 27–44.

Harlow, Mary. 2013. Toys, Dolls, and the Material Culture of Childhood. *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*. Judith Evans Grubbs & Tim Parkin, ur. Oxford: Oxford University Press: 322–340.

Harlow, Mary & Laurence, Ray. 2002. *Growing Up and Growing Old in Ancient Rome: A Life Course Approach*. London: Routledge.

Hautala, Satu. 2015. Why Did the Ancient Romans Put Toys in their Children's Graves? Interpretations from the Era of Antiquarianism to 20th Century Anthropology. *Agents and Objects. Children in Pre-modern Europe*. Katariina Mustakallio & Jussi Hanska, ur. *Acta Instituti Romani Finlandiae* 42. Roma: Institutum Romanum Finlandiae: 179–199.

Huskinson, Janet. 1996. *Roman Children's Sarcophagi: Their Decoration and its Social Significance*. Oxford: Clarendon Press.

Istenič, Janka. 2014. *Rimske zgodbe s stičišča svetov*. Katalog izložbe. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.

Istenič, Janka. 2015. *Roman Stories from the Crossroads*. Katalog izložbe. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.

Kamp, Kathryn Ann. 2001. Where Have All the Children Gone? The Archaeology of Childhood. *Journal of Archaeological Method and Theory* 8 (1): 1–34.

Kopytoff, Igor. 1986. The Cultural Biography of Things. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Arjun Appadurai, ur. Cambridge: Cambridge University Press: 64–91.

Kovač, Marina. 2017a. *Tipologija i tehnologija izrade rimskih koštanih predmeta na području Donje Panonije na primjeru nalaza iz Murse*. Doktorska disertacija, sv. I. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

Kovač, Marina. 2017b. *Tipologija i tehnologija izrade rimskih koštanih predmeta na području Donje Panonije na primjeru nalaza iz Murse*. Doktorska disertacija, sv. II. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

Kuret, Niko. 1983. Dve lutki iz Emone. *Arheološki vestnik* 34: 347–352.

Krzyszkowska, Olga. 1990. *Classical handbook 3: Ivory and related materials*. London: University of London, Institute of Classical Studies.

Krzyszkowska, Olga & Morkot, Robert. 2000. 13. Ivory and Related Materials. *Ancient Egyptian Materials and Technology*. Paul T. Nicholson & Ian Shaw, ur. Cambridge: Cambridge University Press: 320–331.

MacGregor, Arthur. 1985. *Bone, Antler, Ivory and Horn: The Technology of Skeletal Materials Since the Roman Period*. London: Croom Helm.

Manson, Michel. 1978. *Les poupées dans l'Empire romain, le royaume du Bosphore cimmérien et le royaume parthe*. Thèse de doctorat. Paris: Université Paris-Sorbonne (Paris IV).

Manson, Michel. 1987. Le bambole romane antiche. *La Ricerca folklorica* 16: 15–26.

Manson, Michel. 1992. Les poupées antiques. *Dossiers d'Archéologie* 168: 48–57.

Marini Calvani, Mirella, ur. 2000. *Aemilia. La cultura romana in Emilia Romagna dal III secolo a.C. all'età costantiniana*. Catalogo della mostra. Venezia: Marsilio Editori.

Martin-Kilcher, Stefanie. 2000. *Mors immatura* in the Roman world – a mirror of society and tradition. *Burial, Society and Context in the Roman World*. John Pearce, Martin Millet & Manuela Struck, ur. Oxford: Oxbow Books: 63–77.

Matijević, Vinka. 2025. Dio artikulirane lutke od kosti iz Siska. *AMICITIA. Studia in honorem professoris Marinae Milićević Bradač*. Helena Tomas, Dino Demicheli, Ana Pavlović & Josip Parat, ur. Zagreb: FF Press: 421–432.

Miller, Daniel. 2005. *Materiality*, Durham: Duke University Press.

Rawson, Beryl. 2003. *Children and childhood in Roman Italy*. Oxford: Oxford University Press.

Soren, David & Soren, Noelle, ur. 1999. *A Roman Villa and a Late Roman Infant Cemetery: Excavation at Poggio Gramignano (Lugnano in Teverina)*. Rome: L'Erma di Bretschneider.

St. Clair, Archer. 2003. *Carving as Craft: Palatine East and the Greco-Roman Bone and Ivory Carving Tradition*. Baltimore – London: Johns Hopkins University Press.

Venditteli, Laura & Ricci, Marco. 2016. L'isolato della *Crypta Balbi*. *L'archeologia della produzione a Roma (secoli V–XV), Atti del Convegno Internazionale di Studi (Roma 27–29 marzo 2014)*. Alessandra Molinari, Lucrezia Spera & Riccardo Santangeli Valenzani, ur. *Adrias* 11. Roma – Bari: Edipuglia: 127–141.

Elektronički izvori

Collections Louvre, Idole cloche, https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010262652 (pristupljeno: 10.04.2026.).

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Muñeca articulada de marfil, https://www.mnat.cat/es/obra/24/muneca-articulada-de-marfil/ (pristupljeno: 24.03.2026.).

Narodni muzej Slovenije, Ivory dolls,
https://www.nms.si/en/collections/highlights/710-Ivory-dolls (zadnji pristup: 24.03.2026.)

The Met, Bone doll with articulated limbs,
https://www.metmuseum.org/art/collection/search/248624 (zadnji pristup: 24.03.2026.)

ROMANO IMPERO, Bambole romane, crtež lutke Krepereje Trifene,
https://www.romanoimpero.com/2018/02/bambole-romane.html (zadnji pristup: 22.04.2026.)

Swiss National Science Foundation, Data Portal, Scientific Project Poupées articulées grecques et romaines (Xe s. av. J.-C./ VIIe s. apr. J.-C.): Approches archéologiques et anthropologiques,

https://data.snf.ch/grants/grant/192197, (zadnji pristup: 07.04.2026.)

Red Digital de Colecciones de Museos de España, Museo de Albacete,
https://ceres.mcu.es/pages/ResultSearch?txtSimpleSearch=Mu%F1ecas&simpleSearch=0&hipertextSearch=1&search=simple&MuseumsSearch=&MuseumsRolSearch=18&listaMuseos=null (zadnji pristup: 24.03.2026.)

Izvori slika

Slika 1: *artikulirana lutka*, Egipat, drvo, oko 1850. – 1640. g. pr. Kr., dim.: v. 15,8 cm, Metropolitan Museum of Arts, Odjel za egipatsku umjetnost, inv. br. 08.200.22 (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/556790, pristupljeno: 10.04.2026.)

Slika 2: *idol u obliku zvona*, Teba, terakota, kraj 8. / početak 7. st. pr. Kr., dim.: v. 39,5 cm; š. 22,5 cm; d. 12,5 cm, Louvre, Odjel za grčke, etruščanske i rimske starine, inv. br. CA 573
(https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010262652, pristupljeno: 10.04.2026.)

Slika 3: *artikulirana lutka*, Atika, terakota, 4. st. pr. Kr., dim.: v. 19 cm, Boston Museum of Fine Arts, Zbirka antičke Grčke i Rima, inv. br. 18.460
(https://collections.mfa.org/objects/151606/jointed-doll, pristupljeno: 10.04.2026.)

Slika 4: *artikulirana lutka*, Tarant, kost, kasno 4. / 3. st., dim.: v. 7,6 cm, Metropolitan Museum of Arts, Odjel grčke i rimske umjetnosti, inv. br. 11.212.43
(https://www.metmuseum.org/art/collection/search/248624, pristupljeno: 10.04.2026.)

Slika 5: *shematski prikaz lutke Krepereje Trifene s naznačenim spojevima u ramenima, laktovima, kukovima i koljenima*
(https://www.romanoimpero.com/2018/02/bambole-romane.html, pristupljeno: 22.04.2026.)

Slika 6: *artikulirana lutka*, lokalitet Prati di Castello, Rim, bjelokost, 2. pol. 2. st., dim.: v. 23 cm, Centrale Montemartini, inv. br. AC 469 (https://it.wikipedia.org/wiki/File:Crepereia_Tryphaena.png, pristupljeno: 21.04.2026.), autor fotografije nepoznat

Slika 7: *artikulirana lutka*, lokalitet Grottarossa, Rim, bjelokost, sredina 2. st., dim.: v. 16,5 cm, Museo Nazionale Romano – Palazzo Massimo alle Terme, inv. br. 168191, izvor: Wikimedia Commons (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Doll_Massimo_Inv168191.jpg, pristupljeno: 21.04.2026.), autor fotografije: Jastrow (2006)

Slika 8: *artikulirana lutka*, Tivoli, bjelokost, kasno 2. – rano 3. st., dim.: v. 30 cm, Museo Nazionale Romano – Palazzo Massimo alle Terme, inv. br. 262725, izvor: Wikimedia Commons (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Articulated_Roman_ivory_doll,_Museo_Nazionale_Romano,_Palazzo_Massimo_alle_Terme,_Rome_(10171693465).jpg, pristupljeno: 21.04.2026.), autor fotografije: Ryan Baumann

Slika 9: *glava i trup artikulirane lutke*, Alba Fucens, drvo, početak 3. st., dim.: v. 15,1 cm, Museo Archeologico Nazionale d'Abruzzo, inv. br. 19001 (Bianchi 2022b, sl. 1, fotografirala: C. Bianchi)

Slika 10: *dvije artikulirane lutke*, Ljubljana, bjelokost, 2. pol. 3. st., dim.: v. 24 cm (inv. br. R 6931) i 25 cm (inv. br. R 6930), Narodni muzej Slovenije u Ljubljani (https://www.nms.si/en/collections/highlights/710-Ivory-dolls, pristupljeno: 22.04.2026.)

Slika 11: *artikulirana lutka*, Tarragona, bjelokost, kraj 3. / poč. 4. st., dim.: v. 23 cm, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, inv. br. MNAT P-12906 (https://www.mnat.cat/fotografies/65177nina-articulada.jpg, pristupljeno: 14.04.2026.)

Slika 12: *artikulirane lutke*, Ontur, jantar i kost, kasno 3. st. (lutka od jantara), sredina 4. st. (lutke od kosti), dim.: v. 16,5 cm (inv. br. CE03979), v. 20,5 cm (inv. br. CE03983), v. 21,5 cm (inv. br. CE03982), 22,5 cm (inv. br. CE03981) i 25,5 cm (inv. br. CE03980)

Slika 13: *potkoljenica lutke od kosti iz Siska*, mozaik fotografija (autor fotografije: M. Vuković, 2023; objavljeno u: Matijević 2025: 423, sl. 1)

Toy Stories: Roman Articulated Dolls

Summary

This paper presents Roman articulated dolls (*pupae*) as a complex category of material culture, focusing on their materials, manufacturing techniques, typological features, and archaeological contexts. Special attention is given to materials such as bone and ivory, and more rarely wood and amber, as well as to the manufacturing techniques involved in their production, particularly the mechanical joining methods used to connect movable parts, which are characteristic of this type of object. The typological overview highlights the diversity of surviving examples despite their relative rarity and often fragmentary preservation. Two principal groups can be distinguished: fully articulated and partially articulated dolls, distinguished primarily by differences in mobility and construction. Despite these differences, the groups share a number of iconographic features, particularly in the representation of the female body and hairstyles reflecting contemporary fashions, and are regularly found in funerary contexts.

The overview of notable examples from Rome, Italy, and the western provinces shows that these dolls were often made of high-quality materials and carefully crafted, and are frequently associated with richly furnished graves, primarily those of girls and young women. Their presence in such contexts points to multiple functions. Beyond their use as toys, they also fulfilled an important symbolic role related to identity, social status, and transitional stages of life. Although the finds from the territory of present-day Croatia are few and fragmentary, they are included in the analysis as evidence for the presence of articulated dolls in other provincial contexts.

Keywords: Roman articulated dolls, ivory, typology, funerary contexts, social identity